

Nők, férfiak, forradalom

A férfi-nő viszony Gladkov Cement című művében

Mielőtt elemzésünk részleteibe belebocsátkoznánk, fel kell hívni a figyelmet a regény megírásának, színvonalának egyenetlenségeire. Ezek az egyenetlenségek helyenként következetlenségekhez vezetnek a cselekvés bonyolításában: egyes szereplők (így Motya és Szavcsuk) hosszú időkre eltűnnek, hogy hirtelen újra megjelenjenek, és éppen a férfi-nő viszony szempontjából lényeges alternatívát testesítsenek meg. Ezekre a következetlenségekre, a szereplők folyamatos bemutatásának hiányaira, a szereplőket vezető célok és motivációk töredékességére természetesen ebben a vizsgálatban nem elsősorban az esztétikai vagy az irodalomelméleti értékelés szempontjából emlékeztetünk, hanem saját vizsgálatunk (a férfi-nő viszony) szempontjából, hiszen a hiányzó motivációs láncolatok adott esetben veszélyeztethetik is következtetéseink érvényességét.

Hasonlóan problematikus a regény női „másodfőszerelőjének”, Mehovának az alakja, akinek strukturális helye a regényben talán egyedül lehetne alkalmas arra, hogy Dasa egyszerre enigmatikus és az író politikai álláspontját megtestesítő figurájának kontrasztot alkothasson. Mehova kezdetben egy vidám és magától értetődő lelki bizonyosság attitűdjével áll Dasa pártján, és (nem sok sikerrel) próbálja Glebbel megértetni az új női attitűd sajátosságait. Maga azonban a saját problémájával mégis inkább Glebre, mint Dasára emlékeztet: vágyik vissza a polgárháború „tisztá” erkölcsi helyzetébe, zsigeri ösztönösséggel utasítja el a NEP-et (amelynek állandó „veszélye” a polgárháborút éppen maga mögött hagyó társadalmat szimbolizáló városban a regény „nagy politikai témája”). Miközben élete Dasára emlékeztet, igenli és népszerűsíti, de nem érti igazán a Dasában piederstálra emelt „hétköznapi forradalmiság” jelenségét; és miközben mindvégig barátságosan és szeretettel viseltetik a volt polgári osztály bolsevikká váló képviselőjével, Szerjózsaival, mindezekkel az előfeltételekkel együtt is kiszolgáltatott áldozatává válik Bagyin politikailag legitimált szexuális oligarchizmusának, aki ezzel az új funkcionárius rétegnek az egész társadalom fölötti hatalmát is szimbolizálja (s mint látni fogjuk, Dasa „megmentése” Bagyin szexuális önkénye elől elcsodálkoztatóan hiteles, s ha tetszik, íróilag „becsületes” részlete ennek a klasszikusan szocialista realista regénynek). Mindez tehát megvilágíthatja, melyek azok az „egyenetlenségek”, amelyeknek létre a vizsgálatunk eredményeinek ismertetése előtt fel kell hívni az olvasó figyelmét.

Az új ember perspektívája

Mint minden szocialista realista regény, Gladkov *Cementje* is teljes természetességgel és az új ember, az új társadalmi viszonyok perspektívájából íródik. A *Cement* esetében ez az egyébként magától értetődő tény annyiban bír különös vonásokkal, hogy ez a regény figyelemre méltó nyíltsággal tárja fel nemcsak az új rendszer, az új politikai berendezkedés gyenge pontjait, de azt is, hogy az új rendszer e perspektívája még mennyire bizonytalan politikai talajon állt, és milyen mély konfliktusokat jelentett a társadalom számára. E konfliktusokat, beleértve természetesen a férfi-nő konfliktusokat is, pontosan a hatalmi viszonyok megközelítő egyértelműsége és a társadalmi életvilágnak a régi és az új közötti tisztázatlansága jelenti.

A regény vonalvezetésének, motivációjának tisztázatlansága abban is tetten érhető, hogy a cselekmény háttérében álló nagy társadalmi-politikai kihívás nem a forradalomnak és a régi rendszernek az ellentéte, hanem a forradalomból kinövő polgárháborús viszonyok és értékek, illetve a felülről meghirdetett NEP (az Új Gazdaságpolitika) konfliktusa. A forradalmárok és bürokraták szembenállása a NEP horizontja előtt nyeri el a maga igazi, regénybeli értelmét: a forradalmárok (elsősorban Gleb) „produkciónizmusa” a felülről újra bevezetett kapitalizmussal szegeződik szembe, amelynek (s ezt a regényben ki is mondják) piaci okokból nincs szüksége a gyár termelésére. Az emberi tragédia (amelynek horderejét érdemes a kommunizmus teljes fennállásának idejére kiterjeszteni) azért válhat(na) kiemelkedő irodalmi alpanyaggá, mert a NEP éppen annak a szenvedésnek és erőfeszítésnek szeretné rövid úton visszavenni az értelmét, amelyen a regény fő protagonistái keresztülmentek. A NEP elleni harc így sajátos egzisztenciális dimenziókat ölt: a közelmúlt szenvedései a kommunizmushoz kötik a harcolókat, a forradalmi helytállás kiköveteli a maga „értelmét”.

Miközben az aktuális idősíkok (és természetesen az idősíkokban megjelenő politikai és társadalmi tartalmak) szempontjából a polgárháború és a NEP korszakának kontrasztja szervezi meg a regény struktúráját, nem sokkal kevésbé lényeges persze a régi és az új szembeállítás sem, amelyben a régi a háború és a forradalom előtti, az új pedig a forradalom utáni világot jelöli. Ezen a módon a régi és az új kettős jelentést kap, pontosan megjelenítve az egész létező szocializmus alapvető és politikai okokból állandóan újra is termelt lét- és érzékelésmódját. Egyfelől nyílt, kifejtett és a politikai nyilvánosság által második természetűt tett különbségtételről van szó a forradalom előtti és a forradalom utáni állapotok között, másfelől titkos, a politikai információk fölötti rendelkezés arányában megnyilvánuló, a valóságos hatalmi erőviszonyokat leképező különbségtétel létezik a régi és az új hivatalos politikai vonal között, amelynek aktuális konkretizációja Gladkov regényében a polgárháborúból kinövő produkciónizmus és a NEP végzetesnek érzett kettőssége. Ha így tekintjük a regény cselekményét, azra az első pillanatban meglepő eredményre kell jutnunk, hogy Gleb (és a regény elkötelezettségei) mindvégig az új hivatalos vonal ellen irányulnak (miközben csak azért ismerhetjük meg e művet, mert időközben az új hivatalos vonal, azaz a NEP, megbukott).

Kitűnően érzékelteti a regény a létező szocializmus sztálinista életvilágának azt a sajátosságát, hogy minden „új” konfliktus alatt alapvetően ott rejlik a „régí”. Egy jellemző példa e szembeállítás mindent átható voltára: „Azt a pompás palotát, ahol azelőtt szigorú csend lakott, ahol a munkások még a palota mellett elhaladó betonjárdán sem mehetek végig (ezt a legszigorúbban megtiltotta az igazgatóság) – esténként, mikor a tükörfényes ablaküvegek már a lenyugvó nap perzselő tüzeiben lángoltak – vadul bömböltették réztrombitáikat, püfölték rézdobjaikat a klub zenészei. Az elmenekült mérnökök házából minden könyvet a klub könyvtárába hordtak, és szekrényekbe állították valamennyit. A könyveken csak úgy ragyogott az aranyozás... De érthetetlenek és idegenek maradtak: a különféle színű kötéseken gót felírás szikrázott.” (67.). Már most megelőlegezhetjük, hogy e kettős szemléletmód nem egyszerűen meghatározza, de kifejezetten alkotóan ala-

Ha az új rendszer alapvetően új pszichológiai attitűdje az egészszel való azonosulás, magától értetődik, hogy akik kívül vannak a rendszeren, az egészet elutasítják mint világtörténelmi mélypontot. Az igenlésnek és az elutasításnak ez a holisztikus teljessége minden konkrét beavatkozás nélkül alapvető barát – ellenség viszonyt teremt a társadalom két része között.

kítja a regény férfi-nő problematikáját. Miközben ugyanis Dasa az új nőtípus (az ő új mi-voltát lassan, nehezen, esetenként egyáltalán nem értő Glebvel szemben) attitűdjének aktuálisan új mi-voltát általánosan hivatott megszemélyesíteni, karakterének „új” jellegzetessége egyáltalán nem a forradalom előtti és a forradalom utáni attitűd változása, de éppen egy másik, a polgárháború és a NEP egymást követéséből alakuló új attitűd. S ez az, amit Gleb valóban nehezen tud megérteni, mert (hosszú ideig egyébként az olvasóval együtt) nem tudja azonosítani a forradalmi nőtípus általános jegyeit a NEP-pel együtt is, de a nélkül is elképzelhető, Dasa által képviselt hétköznapi forradalmisággal.

A *Cement*, már csak keletkezésének a rendszer kibontakozása szempontjából igen korainak tekinthető időpontja miatt is, igen pontosan mutatja az „új” rendszer egyik legfontosabb sajátosságát: azt, hogy mind erőszakkal, mind a tudati propaganda eszközeivel, mind a kialakított társadalmi intézmények kereteivel, mind pedig a rendszerben való lét „spontán” hatásaival olyan pszichológiai alapmagatartást alakít ki, amit az egészszel, a történelmi folyamat teljességével való azonosulásnak kell neveznünk. Mivel ezt meghatározó és történeti összevetésben is szinguláris magatartásnak írtuk le, a regény ezt igazoló attitűdjeit a problémának kijáró különleges figyelemmel kezeljük. Természetesen mind Gleb, mind Dasa maradéktalanul azonosulnak a történelmi folyamat egészével, a férfi-nő viszony sem maradhat független tehát ettől a sajátos új pszichológiától.

A „valóságot” azonban nem olyan könnyű azonosítani: Gleb egy másik egész-folyamattal (vagy folyamat-egésszel) azonosul, mint Dasa. Attitűdjük azonos, annak konkrét tartalmakkal való kitöltése azonban nem. Gleb a gyárhoz és a munkához mint az egyetlen értelmes forradalmi tevékenységhez ragaszkodik, ezzel az egész-folyamattal azonosul. Ezért a szó szoros értelmében olyan centrális kérdés számára a termelés: „Tönkretesz bennünket ez a pangás.” (74.), s ezt a szó minden értelmében gondolja, hiszen a pangás a termeléssel azonosított világtörténelmi és univerzális folyamat esetleg akár végzettsé is váló megszakíttósággal azonos. Példaértékűen jelenik meg Gladkov regényében az egészszel, a világtörténelmi optimumnak beállított társadalmi összefolyamattal való azonosulásnak az a sajátossága is, hogy az alap-azonosulás egyértelműsége és egyenesvonalúsága az összes olyan lényeges mozzanat azonosulásához vezet, amelyek ugyanebbe a helyes, sőt, optimális irányba mutatnak. Így jön létre a Sztálin=szovjetrendszer=igazság azonosítási sor is, de ugyanez még mintha „spontán” módon alakulna Glebnél: „...most neki kell menni az ördögnek és gazdasági építéssel le kell győzni. Mi cementgyártók vagyunk. A cement – szilárd kötőanyag. A cement – mi vagyunk, elvtársak, mi, a munkásosztály” (75.). Azaz: a cement=munkások=új rendszer stb. jelenti egyben az azonosítások gyakorlatilag végtelen sorát.

Glebnek az egészszel, az optimumként felfogott összefolyamattal való azonosulása odáig megy, hogy minden olyan tevékenységet spontán módon kiiktat, ami a produkcionizmusból indítható azonosítási sorokba már nem illeszthető be. Így Gleb a nyelvet is csak ilyen tökéletes és érthetetlen pótcselekvésként értelmezi: „A nyelv csak olyan fegyver, mint a fakard. Tényekkel dorongold le őket, Zsuk... Valami munkát kellene adni neked, Zsuk, mert így csak üres szalmát csépsz...” (107.). Természetes kiegészítése az egészszel való azonosulásnak mint alapvető lélektani beállítódásnak, hogy Gleb Csumalov Leninben pillantja meg a maga vezetőjét: „Én nem láttam [Lenint] és úgy érzem, hogy a legnagyobb, a legfontosabb élmény még hiányzik az életemből. Ha láttam, hallottam volna, újból felfedeztem volna magam. Nem is tudom kifejezni, amit mondani akarok...” (115.).

A *Cementben* megörökített kora bolsevik életvilág legértékesebb dokumentumai közé tartozik annak bemutatása, hogy Gleb termeléspontosságát nemhogy nem személyes vonás, de a „nép”, azaz voltaképpen a munkások „jobbik részének” természetes ideológiája, az a természetes gondolkodás- és érzékelésmód, amellyel a nagy eseményt egyáltalán értelmezni tudják. Számukra a forradalom egyenlő a termeléssel. Kiválóan egészíti ki Gleb produkcionista attitűdjét Brinza, aki valóságos mesebeli lényként őrzi áhítat-

tal, védi és csodálja egy alagsorban a gépet: érzelmeit csak sajátos vallásként lehet értelmeznünk. Brinza ezért a gép iránti természetes magatartásként értelmezi a felszabadult produkcionista eufóriát, majd a gép iránti szerelmet explicite is erotikus dimenziókba emeli: „Látod? Milyen lendülettel láttak munkához a fiúk? Már teljesen elfelejtették, hogy évekig fecsegték, meg bakot ugrottak... Látod – ez a gép ereje. Míg él a gép, nem lehet elmenekülni mellőle sehová. *A gép iránti vágy erősebb a szerelmi váagnál...*” (126–127., kiemelés az eredetiben).

Ha az új rendszer alapvetően új pszichológiai attitűdje az egésszel való azonosulás, magától értetődik, hogy akik kívül vannak a rendszeren, az egészet elutasítják mint világtörténelmi mélypontot. Az igenlésnek és az elutasításnak ez a holisztikus teljessége minden konkrét beavatkozás nélkül alapvető barát – ellenség viszonyt teremt a társadalom két része között. A munkások előbb idézett azonosuló érzékelésmódját Klejszt mérnök elutasító érzékelése helyezi keretek közé: „Klejsztnak úgy rémlett, hogy ez moskos lebujs, pártütők és zshiványok tanyája... látta a munkásokat, amint szenvedés és éhínség gyötörte mogorva arccal futkosnak le s fel a beton lépcsőfokokon. A maguk szörnyű és érthetetlen játékát űzték és nagy elfoglaltságukban nem érték rá, hogy vele törődjenek... Elszigetelt odvából gúnyos megvetéssel és riadt gyűlölettel nézegette őket. Ezek a nyomor és tétlenség [!] kínozza lények pusztulást és nagy tragédiát – forradalmat idéztek elő. Szétrombolták jövőjét, felgyújtották a világot... és a múltnak csupán egy részecskéjét felejtették itt, ebben az eldugott szobában.” (85.)

Az egésszel való azonosulás pszichológiájának harmadik oldala jelenik meg Szerjózsa apjának alakjában, aki számára az egésszel való azonosulás csak egy erre irányuló, bonyolult filozófiai gondolatmenet eredménye lehet, hiszen nemcsak családjának számos tagját veszítette el, de maga is többszörösen áldozata az átalakulásnak. Szerjózsa apja azonban tényleg filozófus, aki valóban képes egy ilyen filozófia megteremtésére (amely számunkra természetesen nem önmagában érdekes, hanem mint annak regénybeli legteljesebb bizonyítéka, hogy mindenki, még a vesztesek számára sem adódott végső soron más lélektani alternatíva, csak a személyiség teljes feloldása a világtörténelmi optimumot megtestesítő történelmi folyamatban). Néhány mozzanat e filozófiából: „Minden könyvnek az a sorsa, hogy a gondolat börtöne legyen. Minden könyv fojtogató hurok az emberi szabadság nyakán. Ezek a könyvespolcok vasrácshoz hasonlítanak, ugye? A halhatatlanságra törekvő emberi elme megteremti a könyvet – sírkövét. A végzet rendelése [...] az ember – az örök lázadás; az anya méhéből a társadalom méhébe, a kötelező szabályok béklyóiba, onnan meg a sírba. Marcus Aurelius nagyon értelmes ember volt: szabadnak tudta érezni magát csörömpölő bilincseiben is és elég bölcs volt ahhoz, hogy keresztülnézzen börtöne falán... *az igazi szabadság – csakis saját akaratumk és a dialektikus szükségyszerűség teremti egybeolvastásában rejlik...* Az igazi élet, fiam, a szabadság, mert a világ tiszta viszonylagosság, az igazi boldogság pedig a pillanatban való feloldódás. Engem nemcsak Marcus Aurelius, hanem maga Lucretius Carus is barátjává fogadhatott volna...” (119., kiemelés: Tálasi Eszter).

A férfi-nő problematika egyik kulcsa Gladkov regényében Dasa alakja, akit az eddigiekben már megelölegezett módon az új korszak ideáljának, az esetleg kényszerű okokból bevezetendő NEP alatti ideális kommunista magatartásnak, a hétköznapi forradalmiságának megtestesítője. Egyik jellemző számbavétele a helyzetnek árulkodó módon foglalja össze e szerep legfontosabb referenciapontjait: „Nekünk, a nőcsoportnak, huszonnégy óra is kevés naponta, annyi a dolgunk. Nem, nem a gyerekeket kell átnevelni!... Ezeket a nyavalyás asszonyokat kell újjá gyúrni... Ha nem tartanánk rajtuk a szemünket meg a kezünket, az utolsó morzsáig mindent szétlopkodnának. Olyanok, mint a rabszolgák! [...] Jaj, de sok az ellenségünk! [...] de a mieink, a mieink is olyanok, mint a rabszolgák...” (50.) Dasa ebben a felsorolásban bizonyosan nem szépíti meg a helyzetet, mégsem tekinthető reménytelennek a nőekkel való foglalkozás, mert – bár ilyen élesség-

gel ez természetesen nem jelenik meg a regényben – a nők helyzetének valamelyes, akár csak relatív javítása is esélyt biztosít e rendszer számára. Nem véletlen például, hogy miután Dasa Gleb (teljes explicitással kifejtett) produkcionista forradalmiságát pusztán „nyelvjáratásnak” nevezi, a nőkből kitör az egyenlősítő lázadó szellem: „Elmúlt a hatalmatok, borotvált bakkecskék! Leborotváltak a szakállatok: olyanok lettetek, mint az asszonyok. Örökre hátat fordított nektek a siker.” (63.) Ez a helyzet szintén jelentős dokumentum-értékkel is rendelkezik, hiszen megmutatja a nők mobilizálhatóságát a bolsevizmus kezdetén, egy olyan helyzetben, amikor aligha lett volna lehetséges pozitív okokat és célokat megfogalmazni e mobilizálás indoklásául. A helyzet annál is sokatmondóbb, mivel a szóban forgó női csoport úgy fordul Gleb (és a férfiak) ellen, hogy bizonyosan nem tudná megfogalmazni Dasa Gleb feletti fölényének valóságos okait (a mindennapok forradalmárának, illetve forradalmárójának privilegizált és idealizált helyzetét Gleb produkcionizmusával szemben). S éppen azért, mert ezt teljes egyértelműséggel nem értik, foghatják csak fel ezt a jelenetet úgy, mint a nők fölényét és tényeresét a férfiakkal szemben. Mindez természetesen valamelyest általánosítva, paradigmaticusan is felfogható. A bolsevik típusú létező szocializmus női győzelmei általában olyan győzelmek a férfiak felett, amelyeknek okai és okozói a legtöbb esetben semmilyen kapcsolatban nem állnak a nő felszabadításának ugyancsak bolsevik gondolkörével. A férfiak történelmi vereségeit még mindig lehet női győzelemnek elkönyvelni.

Dasa és Gleb kapcsolatának talán legfontosabb vetülete, hogy miközben Gleb hiába törekszik arra, hogy helyreálljon házastársi kapcsolatuk, azzal a Dasa által sokáig egyáltalán nem feloldott kétellyel kell vívódnia, vajon volt-e és ha igen, kivel vagy kikkel szerelmi kapcsolata Dasának, amíg ő éveket távol volt. A helyzet feszültsége a kétértelműség hosszú ideig való fenntartásával Gleb számára szinte az elviselhetetlenségig fokozódik, hiszen, szemben az ő kínjaival, Dasa ezt a kérdést is a maga természetes és magától értetődő fölényével közelíti meg, azaz egyszerűen nem is hajlandó válaszolni Gleb állandó kérdéseire. Így Gleb szinte minden helyzetben arra kénytelen gondolni, vajon nem pont azzal lehetett-e viszonya Dasának, akivel éppen találkozik (egy példa: „Miért ne Luhava lenne a harmadik ebben a drámában? Lehetséges ez? Nem, ez túl ostoba feltevés...” [62.]).

Dasa titokzatos lényének megfogalmazásához nemegyszer Mehova jut legközelebb, aki viszont az írói ábrázolás minden hiányossága és töredékessége ellenére is maradó és magas dokumentumértékű alak. Ezt mondja Dasáról: „Csak a maga felesége nem érzi a hétköznapi szürkeségét, minden apróságban valami *nagy dolgot lát*” (63.).

Dasa nyíltan lebecsüli és szinte nyilvánosan majdnem mindig nevetségessé teszi Gleb produkcionizmusát („Ez a hős most a legyeket csapkodja a lábszárán... Kapva kap az alkalmon, hogy gyakorolhatja a nyelvét” (uo.). Ennek a beállítódásnak mind a férfi-nő kapcsolat, mind az egész regény aktuális ideológiai üzenetének szempontjából nagy jelentősége van. Gleb produkcionizmusára szükség van a bürokrácia kritikájában és a tömegek lelkesedésének fenntartásában, de állandó forradalmiasító tevékenységénél fontosabb Dasa „forradalmisága” („minden apróságban valami nagy dolgot lát”). Dasának le kell győznie Glebet, de nem végérvényesen. Glebről ugyanis mint pozitív hősről nem lehet teljesen lemondani, jóllehet állandó alulmaradása Dasával szemben szinte tragikus hőrsé formálja. Mindez kellően bonyolulttá teszi Gleb helyzetét, de Gleb és Dasa viszonyát is. Nem csoda, hogy a férfi-nő probléma (látszólag vagy valóságosan) alkalmasnak bizonyulhat arra, hogy egészben jelenítse meg ezt a már csak ideológiai szempontból is igen bonyolult helyzetet. Dasa fölénye Gleb felett végső soron úgy jelenik meg mind maguk a protagonisták, mind barátaik, mind pedig a tágabb környezet előtt, mint a(z új) nő győzelme a(z új) férfi felett, akivel szemben a férfinak nincsenek meg már a házassággal együtt járó előjogai sem. Ez a fölény teljesen nyílt, az író mintha külön hangsúlyt is fektetne arra, hogy Dasa szinte minden nyilvános együttlétük során éreztesse is Glebvel je-

lenlétének feleslegességét, az adott funkciókba való be nem illeszthetőségét. Így például éppen az előbb egyszer már felidézett jelenet így folytatódik: „...odament férjéhez, vállánál fogva megfordította, az ajtó felé taszigálta. – Kifelé, vitéz úr! Itt nincs semmi keresnivalód. Mars!... Úgy is alig győzzük a sok sürgős munkát. Gleb megfordult és karjára kapta az asszonyt. A nők nevettek, kacagott Mehova is. Dasa felsikított és mindkét kezével erősen átölelte férjét, aki mások előtt így enyelgett vele. Gleb érezte, hogy Dasa szíve egy pillanatig úgy dobog, kacagása úgy cseng, mint régen...” (64.)

Különösen is érdekes az a vonulata a regénynek, hogy miközben Glebnek mint férjnek és férfinak szinte egy lépést sem sikerül előrehaladnia Dasa új személyiségének áthangolásában, azaz mint férfi a nőhöz sikertelenül közeledik, egyre közelebb tud kerülni hozzá a politikai feladat- és áldozatvállalás területén. Ugyancsak egyenesen illusztratív példa erre a már két okból eddig idézett jelenet, amikor is miután Dasa szinte, ha tréfásan is, de megszégyeníti Glebet, újabb áldozatvállalásra szólítja fel a munkásokat és munkásnőket, akik erre nem hajlandók. Ezt látván Gleb mintegy jézusi gesztussal és erővel áll ki Dasa mellett, s így a politikai és forradalmi áldozatvállalásban ismét közel kerülhet saját feleségéhez. Nézzük e jelenet legfontosabb elemeit:

„[Dasa:] – Feltétlenül el kell küldenünk sejttagokat a kolhozokba, hogy ott dolgozzanak. [A munkások reakciója, ami természetesen dokumentumértékű betekintést enged a forradalom valódi politikai problémáiba is:] – Ez kivégzés, nem kivéznélés... Nem vagyunk barmok, nem megyünk a vágóhídra... [Dasa:] – Kommunisták vagytok, nem haszonleső fickók... Én asszony vagyok, de állítom, hogy soha egy percre sem rettegtem a magam sorsa miatt... [Gleb:] – Vezényeljete ki engem meg a feleségemet. Szemetekbe vágom, nevetek: haszonleső fickók... önző dögök vagytok, nem proletárok... [majd megmutatja a sebeit a proletároknak, mire néhányan önként jelentkeznek a veszélyes akcióra]” (77–78.).

Forradalom és szexuális felszabadulás

Mindezzel már érintettük is a regény rendkívül izgalmas és nagy dokumentumértékű nő-problematikájának összes elemét. Dasa mindennapi forradalmiságával Gleb produkcionizmusa áll szemben. Az író és a politika által kifejtett módon is nagyobbra értékelt attitűd Dasáé, nyilvánvaló módon azért, mert Dasa szóltan és magától értetődő forradalmisága és áldozatvállalása jobban elképzelhető ideál a NEP és a bolsevik hatalom készülő keresztezésekor, mint Gleb egyértelmű, egyenes vonalú és kérlelhetetlen produkcionizmusa. Dasa más ember lett, mint nő is megváltoztatta attitűdjét, Gleb már csak a forradalmi áldozatvállalásban kerülhet hozzá közel.

A felszín ezen sematizmusa alatt azonban meglepő, nemegyszer megdöbbentő tartalmak és erővonalak rajzolódnak ki a regényben, amelyek kifejezése Gladkov írói bátorságát is dicséri. Egyrészt mintegy kiemelkedő s a kegyetlenséggel határos következetességgel mutatja be Nyurocska sorsán az ideálisnak kiválasztott női sors tragédiáját (az anya

Benne van a készülődő sztálinizmus ajánlata és parancsa a nők számára: a bolsevik forradalom nem azért győzött, hogy a nők valóságos szexuális felszabadulása megvalósuljon, de azért, hogy a korábbi kötöttségeik alól felszabadult, a munkába, a társadalmi és politikai tevékenységbe beözönlő nők Dasa módjára azonosuljanak szélsőséges maradéktalansággal a forradalmi folyamat éppen aktuális teendőivel. Történelmi távlatokból visszatekintve csak meg erősíthetjük: a sztálinizmus (posztsztálinizmus) és a nők szövetsége hatalmas történelmi erőnek bizonyult.

feláldozza saját gyermekét). Másrészt – s ez éppen politikai szempontból talán még nagyobb szenzáció lehet – az író a NEP-pel szemben egyértelműen Gleb produkcionizmusa mellett áll. Az író attitűdje tehát nem képezi le maradéktalanul a saját művében megjelenő új, központi politikai szándékot, azt a szándékot, amellyel a regény funkcionáriusai sem állnak explicit módon szemben. Amíg a politikai szándék a NEP és a (mintegy Bagyinban megtestesülő) bolsevizmus szövetségét propagálja, ami Dasában, a mindennapok forradalmárnőjében ölt testet, s a regény elfogadja és propagálni is hajlandó Dasa attitűdjét, szinte máig érezhető katartikus erővel azonosul Gleb produkcionizmusával. Dasa forradalmiságát Glebével párosítaná össze, s mint arra már korábban utaltunk, pontosan megmutatja a bolsevik rendszer egészen soha fel nem oldott, mindig más alakban jelentkező belső katasztrófáját, hogy az új rendszer érdekében hozott áldozatok és átértelmezések megkövetelik a maguk jogait, és az e szenvedéseken keresztülmenő tömegek minden szenvedésük értelmét veszve látják, ha azok a kapitalizmus valamilyen új formában való bevezetését jelentik. A regény képi és tárgyi világával szólva, Gleb számára elveszett az értelme a maga és más szenvedéseinek akkor, ha nem a gyár termelése vagy a sikló felszerelése a város életcélja, hanem a kávéházakban való „parazita” üldögélés, a tele boltok vagy éppen a zenekar zenéjének hallgatása.

Mindezekben az összefüggéseken belül a regény sajátos sejtető, majd visszavevő stratégiába foglalja Dasa és Gleb kapcsolatát. Gladkov több ízben is majdnem teljesen egyértelműen mutatja be, vagy, ami ebben az esetben ugyanazt jelenti, egyértelmű történetként meséli vagy mesélteti el, hogy Dasa szabad akaratából vagy akár erőszak áldozataként másé (vagy másoké) lett. Mehova például többször olyannyira sejteti ezt Glebvel, hogy az olvasónak az az érzése támad, csak Gleb iránti kíméletből nem fejezi be a történeteket. Ugyancsak szinte hajmeresztő írói megoldás, hogy egyszer ezt Dasa meg is mondja Glebnek, majd miután ezt megtette, és Gleb erre a várt kétségbeeséssel reagált, kiderül, hogy csak „próbára akarta tenni Gleb”-et, és természetesen szó sincs arról, hogy megcsalta volna a polgárháború, illetve a forradalom forratagában (84.). A majdnem bekövetkező (vagy a múltban megtörtént) bizonyosságának, majd e bizonyosság visszavételének újabb klasszikus példája Dasa közös akciója Bagyinnal, amelynek során Bagyin már-már rátámad az autóban, de éppen amikor e támadás bekövetkezne, akkor támadnak rájuk a fehér kozákok. Újabb hajmeresztő fordulattal Dasa e kaland után ismét „próbára teszi” Glebet, és megkérdezi tőle, mit szólna, ha „tényleg” lett volna kalandja Bagyinnal (148.).

Úgy tűnik, az író szándékosan tartja ismételten bizonytalanságban Glebet (és az olvasót) Dasa múltjával és valóságos szexuális felszabadulásával kapcsolatban. Úgy gondoljuk azonban, hogy fel tudjuk oldani ezt a rejtélyt, és ezzel talán a regény egész „szexuálpolitikájának” kulcsát is kezünkben tarthatjuk. Ez az a pillanat, amikor Dasa problematikáját mint az általános baloldali-bolsevista szexuális felszabadulás egyik realizációját kell elemeznünk. Dasa és Gleb problematikája egyrészt ugyanis része a nagy kommunista felszabadulási narratívumnak, másrészt egyúttal válasz, reakció e felszabadulás forradalmi kihívására.

A regény valóságos üzenete a következő: Dasa, a hétköznapi forradalmárnője, az új korszak ideálja, az az ideál, akitől egyedül lehet elvárni, hogy a maga zajtalan, reflektálatlan és női mivoltában, megbízható módján akár még a gyűlölt és rettegett NEP-et is össze tudja egyeztetni a forradalom további kibontakoztatásával, nem él a szexuális felszabadulás iránti jogával és lehetőségével. Bizonyos regénybeli közléseket alapul véve csak erre lehet és szabad következtetnünk. Dasa titokzatos magatartása azonban az üzenetnek az a részét közvetíti, hogy mint a forradalomra emancipált nő, szavakban és a társadalom előtt igényt tart a szexuális szabadság jogára, nem hagyja azt elvitatni magától, miközben nem él vele. Mindez azzá az üzenetté tágul, hogy az ideális forradalmár fel-tétlenül és maradéktalanul előnyben részesíti a forradalmi aktivitást a szexuális aktivitással szemben, miközben több okból sem tér és térhet vissza forradalom előtti szokványos

feleségi szerepéhez. Az írói-politikai üzenetnek ez a része teljesen egyértelmű. Nemcsak Gleb próbálkozásait kíséri teljes kudarc, de felcsillan előtte a Dasához való új közeledés reménye is, amennyiben megérti és segíti őt a forradalmi cselekvésben. De olyan, szinte illusztratív elemek is alátámasztják forradalmi és szexuális aktivitás teljes elválását Dasa személyiségében, mint a Bagyinnal való autós jelenet, ahol pontosan abban a pillanatban, amikor Bagyin már-már rátámad, Dasa annak örül, hogy a férfi nekitámaszkodó teste védi őt a nehéz úton (konkrét és átvitt értelemben egyaránt), majd mind fogságba esése idején, mind szabadulása után szakadatlanul örvend annak, hogy Bagyin nem esett fogságba és milyen kiváló forradalmár.

Dasának mint a hétköznapok ideális forradalmárnőjének kijár a teljes szexuális szabadság joga és lehetősége, kijár a hagyományos családból való kiszabadulásnak ugyan-csak a joga és lehetősége, ő azonban, s ezt az eddigieken kívül még számos nyelvi formában is kifejezi, egyszerűen előnyben részesíti a kommunista kötelességteljesítést a szexuális szabadság realizálásánál. Maga a póruljárt Bagyin is kénytelen megerősíteni Dasa attitűdjét: „Te is ugyanazt mondod, mint minden kommunista nő, de a te szádból valamivel igazabban hangzik: neked ez a természetedben van. Én már tudom, milyen nehéz szót érteni veled.” (133.) Sőt, Gladkov még ezen is túlmegy. Azzal, hogy Dasa a kommunista kötelességvállalást hitelesen részesíti előnyben a szexuális szabadsággal szemben, immár nemcsak Gleb, de Bagyin föl is kerül, s a középkori keresztény szentek autenticitásával nyer hatalmat a brutális és kíméletlen funkcionárius fölött (akinek ilyen „realista” ábrázolása csodálkozásba ejtheti a mai olvasót): „Dasa még sohasem látta olyannak Bagyint, mint akkor este. Valahányszor találkozott tekintetük, felvillant emlékezetébe az aransárga pitypang az út szélén. Néma rajongást és a szerelem kiolthatatlan tüzét látta a férfi szemében. Bagyin egy lépésnyire sem távozott mellőle, míg csak aludni nem tért. Szerető gonddal, figyelmességgel sürgött körülötte, megjuhászodott, alázatos volt és szelíd. És Dasa valahogy úgy szeretett volna nevetni: érezte, hogy Bagyinnak minden ereje őbelé ömlött át – csak parancsolnia kell, és Bagyin mindent megtesz, amit kíván.” (145.)

Dasa pedig megy tovább a mindennapok forradalmának immár a szexuális felszabadulást is maga alá rendelő útján. Néhány, most idézendő megnyilvánulása betekintést enged mentalitásába: „Az emberek várhatnak, drága Poljám, de nagy ügyünk állandó figyelmet követel... Ne felejtse el, hogy munkánk sok veszéllyel és áldozattal jár... Ma például puskát is fogtál, nemcsak lapátot...” (160.); „Mi lelt, Mehova elvtársnő? [Mehova a NEP-pel kapcsolatos félelmeit tárja fel előtte – K. E.]... Mít idegeskedsz? ... Ellentmondások?... Súlyos ellentmondások?!... Nagyszerű: még keményebben fogunk verekedni...” (161.)

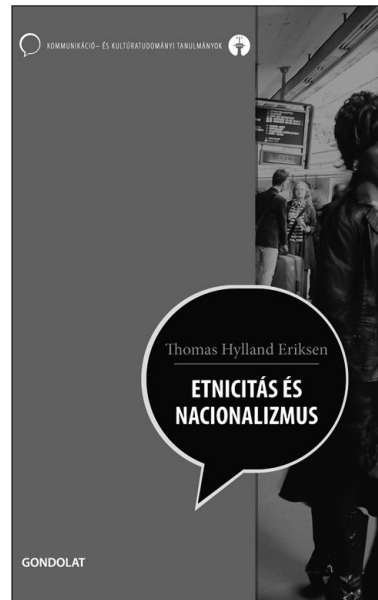
Történelmi távlatból

Míndezek után az írói összefoglaló helyesen adja vissza a regény Dasáját, aki ezzel a jellemzéssel a maga részéről megoldotta a szexuális felszabadulás problémáját is: „És mintha újjászületett volna ez alatt az év alatt. A régi háziasszonyi életet most már bántóan jelentéktelennek és megalázónak tartotta. Most már a viláért se tért volna vissza hozzá. A nők között végzett mozgalmi munka és a zöldekkel való kapcsolat tapasztalatokkal és új gondolatokkal fegyverezte fel.” (170.) Pszichoanalitikus nyelven úgy lehetne összefoglalni a regény Dasa-képének üzenetét, hogy benne a forradalmi mobilizációba összpontosult a szexuális (libido-) energia. Míndez egyrészt azért érdemes a rögzítésre és a további kutatásra, mert Dasában ebből a szempontból is voltaképpen férfi-pszichológiát testesít meg. E pszichológiai érdekességen túlmenően pontosan benne van a készülődő sztálinizmus ajánlata és parancsa a nők számára: a bolsevik forradalom nem azért győzött, hogy a nők valóságos szexuális felszabadulása megvalósuljon, de azért, hogy a ko-

rábbi kötöttségeik alól felszabadult, a munkába, a társadalmi és politikai tevékenységbe beözönlő nők Dasa módjára azonosuljanak szélsőséges maradéktalansággal a forradalmi folyamat éppen aktuális teendőivel. Történelmi távlatokból visszatekintve csak megerősíthetjük: a sztálinizmus (posztsztálinizmus) és a nők szövetsége hatalmas történelmi erőnek bizonyult.

Kiss Endre

ELTE, BTK, Újkori és Jelenkori Filozófiai Tanszék

A Gondolat Kiadó könyveiből